

УДК 159.9.01

МЕТОДОЛОГІЧНА КРИЗА КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ У СТАНОВЛЕННІ НОВОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Ларін Д.І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті здійснено аналіз розвитку методологічної кризи кінця ХІХ ст. пов'язаної насамперед із труднощами, які виникали при пошуках об'єктивних методів дослідження психіки. Відповідно, виникла потреба у трансформації методу, який перетворювався в опосередкований предмет, що зробило би реальним його безпосереднє експериментальне вивчення. Як висновок потреба у створенні власне методологічного апарату у психології відіграла велике значення у становленні нової психологічної парадигми.

Ключові слова: методологічна криза, методологічний апарат парадигма.

Постановка проблеми. Кінець ХІХ ст. ознаменувався дискусіями про те, якими шляхами будувати нову, об'єктивну психологію, які методи повинні стати провідними при дослідженні психічного. На межі століть ще здавалося, що ці суперечності приведуть до єдиної думки й сформується методологія нової, позитивної психології. Загальною тенденцією був перехід від психології, що вивчає феномени свідомості, до психології, яка досліджує цілісну систему організм-середовище. Однак логіка розвитку перших шкіл показала, що існує кілька шляхів побудови такої психології, які кардинально відрізняються один від одного не тільки в розумінні пріоритетів й задач психологічної науки, але навіть у визначенні її предмету й змісту психіки різним був й підхід до динаміки психічного розвитку, його закономірностей й умов, що сприяють чи перешкоджають йому [5], [6], [7], [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спираючись на теоретичну базу та враховуючи концептуальні погляди на тему розвитку методів дослідження психіки та психічних явищ щодо визначеного періоду кінця ХІХ століття, а саме: концепції періодизації та розвитку історії

вітчизняної психології (Г.С. Костюк «видання серії збірників статей», А.М. Ждан (критикує ідеї презентизму та антикваризму), М. Ярошевський «критика ідей презентизму та антикваризму» [11], [20], [21].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Порушуючи питання методів у дослідженні природи психічного, дослідники враховували за основу засади філософської методології, що було розповсюджено у дослідженні вищих психічних процесів.

Загальною тенденцією був перехід від психології, що вивчає феномени свідомості, до психології, яка досліджує цілісну систему організм-середовище. Тому на початку ХХ ст. психологія переживала серйозну методологічну кризу, пов'язану насамперед із труднощами, які виникали у зв'язку з пошуками об'єктивних методів дослідження психіки. [16], [17].

Формулювання цілей статті. Мету статті становить дослідження культурно-історичних умов виникнення та перебігу «відкритої психологічної кризи» у психології ХХ століття як наслідку зміни парадигми, що була спричинена методологічною кризою [18].

Для досягнення мети у статті передбачається визначення таких завдань:

- Здійснити аналіз культурно-історичних умов, що зумовили появу методологічної кризи у психологічному знанні

- Визначити вплив методологічної кризи у створенні нової парадигми історико-психологічного знання.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На початку ХХ ст. психологія переживала серйозну методологічну кризу, пов'язану насамперед із труднощами, які виникали при пошуках об'єктивних методів дослідження психіки. Запропоновані функціональною психологією, структуралізмом, вюрцбургською школою методи при більш пильному розгляді були далекими від об'єктивності, що доводилось й тими розбіжностями, які виникали під час обговорення отриманих результатів.

Вихід був або в трансформації методу, який перетворювався в опосередкований або в такій зміні предмету, що зробило би реальним його безпосереднє експериментальне вивчення (наприклад, зробити предметом зовнішню активність), або у відмові від спроб пояснити закони психіки» замінивши їх описом явищ, як свого часу пропонував Дільтей [6], [9].

На зміст й динаміку протікання методологічної кризи в психології вплинули крім логіки становлення самої науки й інші фактори – соціальна ситуація, відкриття в інших дисциплінах [9].

Перша світова війна викрила такі негативні, асоціальні шари людської психіки (агресію, жорстокість, ірраціоналізм), які потребували наукового пояснення. Ці факти зв'язувались і з ідейною кризою межі ХІХ-ХХ ст., яка найбільш повно проявлялася у провідних філософських школах того часу [5], [7].

О. Шпенглер, Е. Гуссерль, А. Бергсон доводили, що культура наближається до заходу, що свобода волі може привести людину до відходу від розуму, яка поступається місцем інтуїтивному знанню, несвідомому. А. Бергсон (1859-1941) у своїх працях наголошував на тому, що в процесі розвитку людство робить «творчу еволюцію», яка безпосередньо зв'язана з духовною активністю, що відрізняє живий організм від неживого, і приводить до універсалізації понять. Висунувши ідею про походження інтелекту з потреби практичної дії, вчений довів, що логічне знання одностороннє, а найбільш повним способом пізнання є інтуїція [4].

Учень Бергсана Гуссерль, заперечуючи психологізм (тобто ідею про те, що психологія може стати методологією всіх наук про людину), пропонував метод «феноменологічної редукції», який дозволяє визволити свідомість від нашарувань культури, особистого досвіду, пристрастей людини. Ці «чисті феномени», утворені в результаті інтенціональної спрямованості свідомості (ідея Бергсана) на зовнішній світ і складають його головний зміст. Фактично цей підхід позбавляв і філософію, й тим більше психологію можливості зрозуміти психічний стан, «життєвий світ» особистості, який формується самим суб'єктом завдяки властивій йому творчій активності. Однак той факт, що ця, іманентно властива людині, творчість структурує світ із зовнішнього досвіду,

багато в чому робив людей іграшкою непередбаченої долі, зовнішньої ситуації, агресії інших [3], [4], [10], [11].

Тому філософські концепції, доводячи необхідність перегляду старих основ психології, не могли в той період допомогти їй у формуванні нових. Проте таку підтримку могли надати природничі науки, які знаходилися тоді на підйомі власного розвитку [20], [21].

Відкриття в біології, фізиці, генетиці сприяли становленню психологічних напрямків. Дані генетики, які показали широкі можливості пристосування й зміни організму, лабільність й пластичність нервової системи, вплинули на аналіз ролі середовища в процесі розвитку психіки, розуміння можливостей й меж навчання.

На розвиток психології, у тому числі й на дослідження сприйняття, вплинула й теорія Е. Маха (1838-1916). Розробляючи свою концепцію в руслі основних положень позитивізму, він відстоював принцип емпіричної доказовості теоретичних положень. Використовуючи дані, отримані при дослідженні фізіології органів почуттів, Мах доводив, що фізичне як й психічне має один й той же субстрат – «нейтральний дослід», що складається з елементів. Механізмом з'єднання цих елементів у цілісну картину є всі ті ж асоціації, які пов'язують окремі відчуття в образи, які запам'ятовуються в нашій пам'яті й знаходять своє відображення в мові. У такий спосіб завданням психології є вивчення окремих елементів досліду (кольору, форми і т.д.), які, поєднуючись, утворюють цілісні об'єкти, у тому числі й образ «Я» [17], [18].

Загалом ця програма не була новою для психології, її використовували і представники класичного асоціанізму, і Вундт, і структуралісти. Новим тут були експериментальний підхід до дослідження відчуттів, оригінальні методики, створені Махом, принцип енергетизму, що стверджував факт існування єдиної енергії для психічного, і для фізичного, кількість якої зберігається незмінним і переходить від руху до мислення і навпаки. Витоки цієї теорії започаткувалися в 20-30-і роки ХХ ст., наприклад, у концепціях Штерна, Блонського, Бехтерева й інших психологів [6].

Про необхідність перегляду психологічних постулатів свідчили і запити практики, які не могли ігноруватися ученими. Орієнтація на практику виражалась не тільки у філософії прагматизму, особливо популярної в США, але й у розробці міжпредметних питань, насамперед разом із медициною і педагогікою. Якщо клінічні дані у великій мірі вплинули на французьку психологію (про що говорилося вище) і на формування глибинної психології, то задачі вивчення й виховання «нової людини», розробка нових підходів до проблем соціалізації стали провідними в США і СРСР, впливаючи на розвиток біхевіоризму і радянської психології [6], [7], [8].

Різноманіття наукових інтересів, методологічні принципи і соціальна ситуація, у якій діяли вчені перших десятиліть ХХ ст., не дозволяли прийти до загального розуміння цілей, предмета психології та її методів.

В загальних рисах, радянська психологія задавала тон філософії, створюючи в значній мірі, ніж фізика та інші точні і загальні природничі на-

уки. Перші ідеологічні дискусії в СРСР, пов'язані з питаннями природознавства відбивались саме на психологічному фронті (матеріали Першого Психоневрологічного з'їзду в Москві в 1923 р.). В психології концентрувались найважливіші проблеми того часу, виховання нової людини як індивідуальності та виховання колективів [8].

Ця ситуація оцінювалася вченими як криза психології. І з такою оцінкою можна погодитися, якщо вважати цю закономірну методологічну кризу кризою росту. Природно, що розвиток неможливий без пошуків нового, без помилок взагалі. Сучасна психологія розвитку довела, що кожен критичний період починається з негативізму, заперечення, який змінюється періодом розвитку. А психологія справді змінювалася, ставала все більш значимою і для суспільства, і для інших наук [2].

Не дивно, що такі кардинальні зміни були пов'язані із питанням негативізму по відношенню до старої психології, пошуковою активністю при формуванні нової науки, появі нових відкриттів і нових напрямків у психології. Однак вчені початку століття, ще прагнули прийти до спільної думки про єдину психологію, відчували кризу як неможливість її подолати, тобто як розпад старої психологічної науки, що було справедливо, і як безвихідь в процесі становлення нової, що, як доведено часом, було невірною [12], [15].

Цим пояснюється і той парадоксальний на перший погляд факт, що період, котрий ми зараз оцінюємо як час розквіту наукової творчості видатних вчених, період, що визначив розвиток психологічної науки ХХ ст., усвідомлювався вченими як занепад, як «відкрита криза» [5], [6], [8], [17].

Формування нової методології, постало однією з ключових причин розвитку кризи у психологічній науці, зокрема у поглядах Шпета в прагненні створити наукові методологічні принципи, які б пояснювали дані не тільки гуманітарних, але і природничих наук та суперечливі дискусії між представниками біогенетичного та соціогенетичного напрямків.

У тогочасній радянській психології чітко виявилася тенденція ототожнення конкретних

досліджень з методологічною канвою, визнання психологічних теорій матеріалістичними або ідеалістичними, з чого постала своєрідна гра ідеологічними ярликами, а за нею серйозні звинувачення в ідеологічних відступах своєрідна відчуженість між конкретно-психологічною теорією та відшукуваннями методології. Виникла еkleктика в поєднанні наукової теорії зі сферою абстрактної методології. Так чи інакше внутрішній методологічний прес пригнічував психологічну думку, яку намагались оновити штучно сформованими методологічними схемами [12], [15], [20].

Висновки з даного дослідження. Історія психології виступає характерною теорією психіки – не догматичним викладом якогось ретельно просяного, відфільтрованого знання, а такого, що поставало в реальних стражданнях, пов'язаних з пошуком смислу психічного буття людини. Аналіз культурно-історичних умов, що зумовили появу методологічної кризи у психологічному знанні стали поштовхом у розвитку нової парадигми, вкреслюючи нові шляхи у пошуках ключового чинника у виникненні цього невідомого для нас, але надзвичайно цікавого історичного періоду у психології.

В перші роки радянської влади домінуюче положення в психології продовжувала ще деякий час займати ідеалістична психологія. Як її основний противник виступала рефлексологія В. І. Бехтерева, яка виникла ще до Жовтневої революції. Але боротьба між ними була по суті боротьбою всередині течій «буржуазної» психології, що залишилась в нашій країні як спадщина минулого.

Слід зазначити, що в психології кінця ХІХ ст. існувало дуже багато різноманітних течій, а також окремих напрямів, із специфічними ідейними установками. Розвинулась кримінальна психологія, дуже розповсюдженою стала психотехніка. Значно підвищився інтерес до розробки методів експериментальної психології у представників різних наукових та практичних дисциплін. Загалом кажучи, психологія в багатьох сферах глибоко увійшла в життя суспільства.

Список літератури:

1. Адлер А. Психология власти // Адлер А. Наука жить. – К., 1997. – С. 235-240.
2. Анциферова Л. И. Развитие и современное состояние зарубежной психологии / Л. И. Анциферова, М. Г. Ярошевский. – Москва: Мастера психологии, 1980. – 245 с. – (2). – (Наука; кн. 7).
3. Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність. – К.: Інститут психології АПН України, 1992. – Т. 1 – 304 с. – Т. 2. – 222 с.
4. Бехтерев В. М. Общие основы рефлексологии человека. – Госиздат. Л., 1926. – С. 11-73; 146-148; 405-407.
5. Выготский Л. С. Исторический смысл психологического кризиса / Лев Семенович Выготский. – Москва: Азбука, 1982. – 322 с. – (2). – (Собрание сочинений; кн. 1).
6. Выготский Л. С. Психология. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. (серия «Мир психологии»).
7. Гоян І. Історія психології: навчально-методичний посібник до лекційних, практичних занять та самостійної роботи з дисципліни «Історія психології» для студентів спеціальності «Психологія» / І. Гоян, О. Семак. – Івано-Франківськ: Плай, 2008. – С. 8-13; 152-171.
8. Данилюк І. В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір: [монографія] / І. В. Данилюк. – К.: «САММІТ-КНИГА», 2010. – 432 с.
9. Декарт Р. Избранные сочинения / Рене Декарт. – Москва: Соцекгиз, 1950. – 433 с. – (Рефл-Бук).
10. Джемс В. Существует ли «сознание»? // Новые идеи в философии. СПб., 1913. № 4. – С. 107-108, 113.
11. Ждан А. Н. История психологии: от античности к современности. – М.: ПО России, 1999. – 510 с.
12. Жуков С. М. Історія психології: навчальний посібник / С. М. Жуков, Т. В. Жукова – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 224 с.
13. Юнг К. Г. Тэвистокские лекции / Исследование процесса индивидуации. Пер. с англ. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 1998. – 295 с., 24 цв. илл. Серия «Актуальная психология».

14. Ларін Д. І. Характеристика аналізу періоду «відкритої кризи», її вплив у формуванні історико-психологічного знання. Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 6. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – С. 133-135.
15. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – Москва: Азбука-классика, 1973. – 529 с.
16. Роменець В. А. Історія психологія XIX – початку XX століття / В. А. Роменець. – Київ: Вища школа, 1995. – 613 с.
17. Роменець В. А. Історія психології XX століття / В. А. Роменець, І. П. Маноха. – Київ: Либідь, 1998. – 988 с.
18. Фрейд З. Толкование сновидений. – К.: «Здоров'я», 1991. – 384 с.
19. Фрейд З. Психология бессознательного. – М.: Просвещение, 1989. – 447 с.
20. Ярошевский М. Г. Исторический путь развития психологии // Введение в психологию / Под общ. ред. А. В. Петровского. – М.: Академия, 1997. – С. 5-69.
21. Ярошевский М. Г. История психологии от античности до середины XX в. / М. Г. Ярошевский. – Москва: Мысль, 1996. – 416 с.

Ларин Д.И.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ КРИЗИС XIX СТОЛЕТИЯ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В СТАНОВЛЕНИИ НОВОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ

Аннотация

В статье проведен анализ развития методологического кризиса конца XIX в., связанного прежде всего с трудностями, которые возникали при поисках объективных методов исследования психики. Соответственно, возникла потребность в трансформации метода, который превращался в опосредованный предмет, что сделало бы реальным его непосредственное экспериментальное изучение. Как вывод потребность в создании собственно методологического аппарата в психологии сыграла большое значение в становлении новой психологической парадигмы.

Ключевые слова: методологический кризис, методологический аппарат парадигма.

Larin D.I.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

METHODOLOGICAL CRISIS OF THE LATE XIX CENTURY AND IS IMPORTANCE IN ESTABLISHING A NEW PSYCHOLOGICAL PARADIGM

Summary

The article analyzes the methodological crisis of the late XIX century, related primarily to the difficulties that arose in the search for objective research methods psyche. Accordingly, there is a need in the transformation method, which turned into an indirect object that would make it real direct experimental study. In conclusion need for a proper methodological apparatus in psychology played a great importance in the development of new psychological paradigm.

Keywords: methodological crisis, the paradigm of methodological apparatus.